

РЕЦЕПТИВНІ АКЦЕНТИ Є. СВЕРСТЮКА В ГАЛУЗІ СТУСОЗНАВСТВА

У статті простежено рецептивну динаміку Є. Сверстюка в аспекті виявлення різних інтерпретаційних перспектив, які пропонують життя і творчість В. Стуса. Першорядної ваги надано критеріям трансцендентальної аперцепції і збіжності горизонтів режиму сприймання автора і читача, що сприятиме охопленню діапазону художньої свідомості митця, а отже найбільш повній реалізації відчуттєво-семантичного потенціалу тексту.

На прикладі твору «Ця п'єса почалася вже давно» продемонстровано, як змінюються ідейно-естетичні параметри поезії, якщо, крім принципів історизму і детермінізму, застосувати архетипно-феноменологічні методики, в русло яких спрямовує стусознавство Є. Сверстюк.

Позиція Є. Сверстюка зорієнтована на те, щоб забезпечити творчість В. Стуса від профанації і вузькості тлумачень і визначень.

Ключові слова: рецепція, буття тексту, формат комунікування, інтенціональність, варіативність.

Є. Сверстюк і В. Стус належать до одного часу, і вже ця обставина забезпечує ідейну та ідеологічну контекстуальність, спільну систему цінностей, у парадигмі якої формувалися обидва яскраві представники культурно-громадського життя в Україні другої половини ХХ ст.

Старший на 10 років від В. Стуса, Є. Сверстюк, як свідчив він сам, особливої активності щодо особистого зближення не виявляв. В. Стус і Є. Сверстюк представляють різні психотипи. Перший – «людина інтенсивного внутрішнього життя» [5, с. 279], другий – переважно екстраверт. Навіть тоді, коли «тюрма була наповнена Василем» [5, с. 280], він продовжував бути більше зосередженим у собі, ніж у зовнішніх обставинах, хоча поведився набагато гостріше, ніж інші, демонстративно не сприймаючи заданого тону. Унікальність В. Стуса, його разюча відмінність навіть від соратників по духу і боротьбі за свободу прав людини Є. Сверстюком усвідомлена була чи не найбільш глибоко, хоча спілкування, і так досить скупе, після арешту обмежувалося листуванням.

В. Стус – митець, у якого відсутня «велика диспропорція, велика прірва між тим, що сучасна людина знає, а чим вона є» [1, с. 296].

Синтез високого інтелекту, високої духовності і високої естетики – рідкість. Така сама рідкість – спроможність побачити і визначити джерела походження і живлення художніх систем такого сплаву.

Марія Зубрицька в монографії «*Нomo legens: читання як соціокультурний феномен*» зазначає: «... про повноцінність реалізації чи функціонування будь-якого тексту можна говорити лише на підставі результату зустрічі та контакту двох світів: світу тексту, простір якого просвітлює світ автора, і світу читача. Рецепція – це текст-реакція, текст-відгук, текст-доповнення, які дають змогу говорити про сприйняття як про тісне переплетення процесів самоототожнювання, пізнання та оцінювання...» [2, с. 8].

Роль, яка в процесі розгортання буття літературного твору відводиться реципієнту, надзвичайно важлива, оскільки від його досвіду (екзистенційного і фахового) залежить адекватність і повнота ретрансляції сенсів і відчуттів, якими еманує художній простір. Проблема сприймання поезії В. Стуса проектується сьогодні в площину феноменології, літературної антропології, рецептивної естетики, а також вимагає врахування принципів фігуральної інтерпретації, що в комунікації В. Стус – Є. Сверстюк є надзвичайно значущим, адже обидва узгоджували систему власних ідейних координат із сакральними цінностями, які культивувало християнство, і були свідомими того, що зв'язки між явищами не обмежуються діалектикою.

У руслі обраного аспекту вивчення праць не виявлено. Стусознавча парадигма, в межах якої насамперед фіксувалися б роботи такого змісту, обмежується констатацією імені Є. Сверстюка як одного з тих, хто в числі перших зробив спробу осягнути феномен В. Стуса. Рецепція рецепції В. Стуса також обходиться без детального аналізу постулатів Є. Сверстюка щодо свого сучасника, крім того, залишаються поза увагою певні положення, котрі академічне літературознавство нехтує.

У яких поняттях і контекстах осмислює В. Стуса Є. Сверстюк? У студії «Пам'ятник Василю Стусові» він зауважив: «На глобальній шахівниці потрібен рівний партнер з того боку» [7, с. 310]. Ця теза має дві ключові ідеї: «глобальна шахівниця» і «рівний партнер». Перша вказує на масштаб, друга – на необхідність збігів потенціалу потужності особистостей. Є. Сверстюк інтегрує В. Стуса в контекст, який сигналізує про «вищий рівень посвячення, незрозумілий профанному світові» [7, с. 321], а значить виводить за межі історичного

часу. Це дуже важливо, бо здебільшого поезію В. Стуса проєктують на площину лінійного мислення, яке спроможне ідентифікувати лише певний, поверхневий план літературної події.

Є. Сверстюк вважає, що лірика В. Стуса – «явище, для сприймання надто велике» [7, с. 319]. Вловлюються інтонації застереження: необхідна рецептивна адекватність як умова належного прочитання, адже без рівновеликого читача, як «кінцевого пункту призначення художньої інформації, не мислиме мистецтво слова» [2, с. 13–14].

Є ще один критерій, згідно з яким Є. Сверстюк оцінює поезію В. Стуса. Він не вписується у систему вироблених літературних смаків і доброї філологічної освіти, бо має стосунок до світу, який виходить за емпіричні межі. «Василь Стус – містик» [7, с. 302]. Його ім'я «позначене знаменням» [7, с. 308]. В. Стус – «рідкісний тип людини не від світу сього» [7, с. 316]. «Стус – це інше: це самотність людини іншої» [7, с. 317]. «Є вищий рівень посвячення, незрозумілий профанному світові. Він є постійною сферою перебування поета, що звідав уже всі ступені відчуження і від власності, і від власного тіла, і звикся вже до невідлучної данності духу. Він не потребує спілкування “з масами”» [7, с. 321]. «... інша система живить його поезію» [7, с. 338].

Що дає призма «містика» для розуміння поезії В. Стуса? Вона пропонує відмінні від діалектичних закони взаємодії явищ, а також світу і людини. Містичний ракурс розширює функціонально-інтенційну сферу поетичного слова, яке, незважаючи на достатньо відчутне рецептивно-трансцендентальне спрямування окремих стусознавчих праць, все ж залишається у полі соціального призначення. Ідентифікація В. Стуса як містика, як людини «вищого рівня посвячення» передбачає також інтеграцію в площину гностицизму і профетизму, що, своєю чергою, активізовує питання виду зв'язку цих явищ з життєтворчим феноменом В. Стуса: генетичний чи типологічний. Та біографічна інформація, яка доступна, – на користь типологічних відношень. Психосоматична конституція В. Стуса, про яку можемо говорити, опираючись на його епістолярій, свідчення найближчого оточення, поезію, підтверджує Сверстюкове сприймання свого сучасника в містично-гностичних критеріях: як факт набування особистого знання через екстатичні стани. Згідно з поглядами Є. Сверстюка на джерела і морфологію творчості В. Стуса, останній культивував релігійний (у найширшому значенні цього слова) досвід, спрямований на безпосередній контакт з Єдиносущим. Крім того, така

позиція Є. Сверстюка засвідчує ставлення до поета як до обраного, на якого покладена місія профетичного слова. Усвідомлення себе медіатором меж двох світами властиве було і самому В. Стусові.

Ідентифікатори «інша система», «інший вимір», «позначений знаменням», «містик» відсилають до трансцендентальної аперцепції. Реципієнт, чий світогляд підпорядкований доктрині діалектизму, не здатний ні побачити, ні декодувати символіконцептуальні світобудовчі сенси, які є універсаліями, котрі продукують естетичні адекватні. Містичний, а отже ірраціональний ракурс відкриває ту грань творчості В. Стуса, яка репрезентує найбільш автентичне і особливо цінне в ситуації «постмодерністських тирлиць» (Є. Сверстюк) і «покинутих доріг структуралізму» (Є. Сверстюк). Є. Сверстюк артикулює режим сприймання поезії В. Стуса в категоріях, відповідних сутності і масштабу явища, що можна означити як «жива єдність з Богом творіння» [6, с. 216], як простір священних містерій – найбільш природний (і естетично, і філософськи, і ритуально, і відчуттєво) клімат існування. Сприймання – не просто процес отримання вражень і впорядковування інформації про об'єкт, це ще й польово-енергетична взаємодія. Вона або є, або її нема. «Боюсь, що в нас ще мало читачів з такою випрозороною душею, на струнах якої грали б так велично і точно настроєні слова:

В мені уже народжується Бог...
... Я з ним удвох живу. Удвох існую,
коли нікого...» [6, с. 216].

Є. Сверстюк на самому початку формування стусознавчої парадигми визначив її пріоритети, делікатно, але твердо розмежувавши зовнішню біографію В. Стуса і сферу його духу, про яку «жадна психологічна аналіза не дасть нам уявлення» [6, с. 216], бо це «світ по той бік видимого» (Є. Сверстюк), світ енергетичних взаємодій, сталкерства, царина архетипів, де принципи детермінізму і гравітації втрачають свою силу.

«Очевидно, що ототожнювання та самоототожнювання може бути одним із параметрів характеристики особистісної структури реципієнта», – констатує Марія Зубрицька [2, с. 191]. Є. Сверстюк як читач (у всіх значеннях, які пропонує це поняття), ідентифікуючи систему універсалій, що живить поезію В. Стуса, в той самий час самоідентифікується як особистість з необмеженим рухом горизонтів екзистенції до розширення і поглиблення.

Вектор рецепції, який задає Є. Сверстюк щодо усвідомлення поетичного феномену В. Стуса, встановлює аксіологічні критерії, які розблоковують його естетику, руйнують обмежувальні контури локального часу і простору. Розглянемо результативність рецепційних положень Є. Сверстюка на прикладі аналізу поезії «Ця п'єса почалася вже давно», яку прийнято вважати центральною річчю Стусівського «театру абсурду».

Розширення горизонтів сенсоутворень тексту – проблема, розв'язання якої залежить однозначно від індивідуальних особливостей психофізіологічної морфології інтерпретатора, а якщо мовиться про художню структуру, яка улягає законам експресіонізму, то й від специфіки енергетичної конституції, збіжності режимів світосприймання автора і тлумача.

Коли йдеться про поезію В. Стуса, важливість таких передумов зростає, вона диктується найпильнішою увагою до всіх компонентів тексту, і на рівні окремого вірша, і на рівні корпусу збірок (мова йде про ті, де вже В. Стус упізнаваний: «Веселий цвинтар», «Час творчості» і особливо «Палімпсести»), і неймовірною чутливістю до найтонших складок змісту та інтонаційної поетичної фактури. В. Стус шукав вербальні адекватні для вираження всезростаючих потреб свого духа, його словообраз рівновеликий за природою «базисній метафорі» – древній метафорі, яка «була наслідком необхідності і в більшості випадків зобов'язана своїм походженням не стільки перенесенню слова з одного поняття на інше, скільки більш точному визначенню поняття, яке відповідало старому йменню» [3, с. 609–610].

Отже, займаючись не зовсім вдячною, однак необхідною справою герменевтично-феноменологічної «вівісекції» текстів В. Стуса, маємо враховувати озвучені фактори-критерії.

Твір «Ця п'єса почалася вже давно...» найперше з'явився у збірці «Веселий цвинтар», а згодом був інтегрований у емоційно-змістовий простір «Палімпсестів». «Цю п'єсу...» можна визначити як поезіо-трансформант, котра, маючи відпочатково ініціаційний потенціал, опинившись в естетичному контексті «Палімпсестів», точку монтажу змістила з соціально-політичної на трансцендентно-екзистенційну. Факт вживлення цього тексту у структуру «Палімпсестів» засвідчує зміну режиму сприймання, переінакшення перцептивних критеріїв у бік остаточного закріплення на позиціях митця, в якого «оскарження глобальні, а не вузько часові, режимні», про що було заявлено в

саморецензії на «Зимові дерева» як відповідь Є. Адельгейму. Однак і «Веселий цвинтар», і «Час творчості» – ті художньо-екзистенційні території, які, попри всю важливість і унікальність, мають ознаки незавершеного процесу кшталтування: «Веселий цвинтар» – щойно пережите соціально-психологічне потрясіння, пов'язане зі смертю А. Горської, яка (смерть) стала для В. Стуса своєрідною «Дівою Обидою». «Час творчості» – глосолалія містика, на якого зійшов Дух Святий. Це, так би мовити, щойно з лона містичний досвід.

Д. Стус інтенційний аспект «Веселого цвинтаря» визначає як «відтворити дух доби», отже, ставить соціально-політичну сюрреальність 70-х рр. ХХ ст. в позицію сенсотвірної та інтонаційної доміанти. Тому «Ця п'єса почалася вже давно» цілком резонно сприймається як «карикатура на стереотипи масового радянського мислення» [4, с. 148], як свідчення реальності патологій і маразму існування людей-функцій, що сягнуло чергового апогею в радянську епоху.

Однак варто звернути увагу на такі моменти: В. Стус – поет антиномій: ніч – день, добро – зло, життя – смерть, домовина – колиска, песимізм – оптимізм. До антиномій також належать: історичне – абсолютне, одиничне – універсальне.

Вірш «Ця п'єса почалася вже давно» починається інформацією про час: «почалася вже давно». Завершується текст словами «До буди вліз суфлер, і п'єса почалася, не скінчившись» [8, с. 115]. Час розімкнутий, він – без початку і кінця. Подія (п'єса) в таких часових координатах набуває трансцендентного обсягу. Уважного читача автор відсилає до сюжету, який властивий світові перманентно. Ситуація незмінна, виходу із зачарованого кола нема. На сцену виходить абсурд. Категорія абсурду – структуруюча в концепції світу, репрезентованого в «Цій п'єсі...» Питання абсурду, що включає в себе проблему свободи, В. Стус порушує не тільки в соціально-історичній локальності, а й у світоглядно-естетичній універсальності. Абсурд у творі поставлений у позицію вихідного пункту буття (за А. Камю), а не тільки результату впливу радянської ідеології. Радянський абсурд – ланка в ланцюгу алогічностей людського світу.

Темпоральність відпочаткового абсурду включає і «глибочезну непотрібність індивідуального життя (А. Камю).

... твій номер тут 135...

... немає в нас прізвища...

... А тут немає родових одмін.
 Бо кожен з нас – актор або глядач.
 А це одне і те ж. Бо глядачеві
 так само треба грати глядача [8, с. 112–113].
 ... Нині – Йорик,
 а завтра вже ніхто. Чекай на роль,
 якою і почнеш найменуватись,
 допоки скону. Раз єдиний – Йорик,
 а все життя – ніхто. Ні тобі виду,
 ні імені. А грай чуже, занудне
 нашіптоне життя – самі повтори [8, с. 113].

«Нібип'еса» (Д. Стус) в аспекті рецепції має кілька варіантів тлумачень: 1) соціально-політичний текст; 2) екзистенційно-психологічний; 3) архетипно-феноменологічний. Упізнавана ідеологічна радянська атрибутика – соціодекор, який є найбільш змінним компонентом структури, котру іменують історією людства. Приховане відсилання до Г. Сковороди (образ-алегорія світу-театру), шекспірівські «сліди» – маркери трансісторичності, транскультурації. Соціум виконує завжди і всюди одну й ту саму роль: асимілювати, нівелювати, анексувати. Вірш – алюзія на конкретний суспільний лад, але це й ідентифікація сутнісних світобудовчих принципів. Зміст поезії виявляє зв'язок з духовними інтенціями міфа.

Висновки. Отже, рецептивні акценти Є. Сверстюка в галузі стусознавства забезпечують конечну необхідність тримати в полі зору весь обсяг Стусового поетичного мислення, чим сприяють організації повноцінного розгортання буття тексту.

Вивчення творчості В. Стуса з урахуванням поглядів і пропозицій Є. Сверстюка – продуктивна літературознавча і культурологічна перспектива, спрямована на декодування енігматичних образних дискурсів В. Стуса.

Список використаних джерел

1. Віконська Дарія. *Ars Longa...*: Літературознавство. Мистецтвознавство. Культурологія. Есеї / Дарія Віконська / упоряд. та літ. ред. Надії Поліщук. – Львів: ЛА «Піраміда», 2015. – 352 с.
2. Зубрицька Марія. *Ното Legens: читання як соціокультурний феномен* / Марія Зубрицька. – Львів: Літопис, 2004. – 352 с.
3. Кассирер Э. *Сила метафори* / Эрнст Кассирер // Плотников В. *Онтология: хрестоматия* / В. И. Плотников. – М.: Академ. Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2004. – С. 608–614.

4. Москалець К. Сполохи: Літературна критика та есеїстика / Костянтин Москалець. – Львів : ЛА «Піраміда», 2014. – 172 с.
5. Нецензурний Стус. Книга: у 2 ч. / упоряд. Б. Підгірного. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – 336 с. – Ч. 1.
6. Сверстюк Є. Блудні сини України / Євген Сверстюк. – Київ, 1993. – 256 с.
7. Сверстюк Є. Не мир, а меч : есеї / Євген Сверстюк. – Луцьк : ВМА «Терен», 2008. – 500 с.
8. Стус В. Твори : в 4 т., 6 кн. / В. Стус / [ред. кол. : Михайлина Коцюбинська (голова) та ін.]. – Львів : Просвіта, 1999. – Т.3. – Кн.1: Палімпсести. – 486 с.

References

1. Vikonska Dariya. *Ars Longa...: Literaturoznavstvo. Mystetstvoznavstvo. Kulturolohiya. Eseyi* [Ars Longa...: Literature. Art. Culture. Essays]. Lviv, 2015, 352 p. (in Ukrainian).
2. Zubrytska Mariya. *Homo Legens: chytannya yak sotsiokulturnyy fenomen* [Homo Legens: reading as a sociocultural phenomenon]. Lviv, 2004, 352 p. (in Ukrainian).
3. Kassirer E. Sila metafor [The power of metaphor]. In: Plotnikov V. *Ontologiya : Khrestomatiya* [Ontology: Reader]. Moscow, 2004, pp. 608–614. (in Russian).
4. Moskalets K. *Spolokhi: Literaturna kritika ta yeseistika* [Literary criticism and essays]. Lviv, 2014, 172 p. (in Ukrainian).
5. Netsenzurniy Stus. *Kniga u 2-kh chastinakh* [Collection of works]. Ternopil, 2003, part 1, 336 p. (in Ukrainian).
6. Sverstyuk YE. *Bludni syny Ukrayiny* [Wandering sons Ukraine]. Kiev, 1993, 256 p. (in Ukrainian).
7. Sverstyuk YE. *Ne myr, a mech. Eseyi* [Not peace, but a sword. Essays] Lutsk, 2008, 500 p. (in Ukrainian).
8. Stus V. *Tvory: v 4-kh t., 6-y kn.* [Collection of works]. Lviv, 1999, vols. 3. Vk. 1: Palimpsesty, 486 p. (in Ukrainian).

Галина Яструбецкая. Рецептивные акценты Е. Сверстюка в отрасли стусоведения. В статье прослеживается рецептивная динамика Евгения Сверстюка в аспекте определения различных интерпретационных перспектив, которые предлагает жизнь и творчество Василия Стуса. Первостепенное значение отведено критериям трансцендентальной апперцепции и совпадения горизонтов режима восприятия автора и читателя, что будет способствовать учёту диапазона художественного сознания писателя и, в свою очередь, наиболее полной реализации всех возможностей текста.

Е. Сверстюк осмысливает личность В. Стуса в понятиях «высший уровень посвящения», «мистик», «отмечен знамением», «идеалист», а также акцентирует на определении «другой», «другая система питает его поэзию». Мистический ракурс, ракурс посвящения открывает ту грань творчества В. Стуса, которая репрезентирует наиболее автентичное, имманентное. Е. Сверстюк артикулирует условия восприятия поэзии В. Стуса, которая неотделима от способа

его жизни и мышления, в категориях, адекватных сущности и масштабу явления, выходящего за пределы линейного мировоззрения и диалектических доктрин.

На примере произведения «Эта пьеса началась уже давно» демонстрируется, как изменяются идейно-эстетические параметры поэзии, если, кроме принципов историзма и детерминизма, применить архетипно-феноменологические методики, в русло которых направляет стусоведение Е. Сверстюк.

Позиция Е. Сверстюка сориентирована на то, чтобы оградить творчество В. Стуса от профанации и узости толкований и определений.

Ключевые слова: рецепция, бытие текста, формат коммуникации, интенциональность, вариативность.

Galyna Yastrubetska. Sverstiuk's receptive accents in the sphere Vasyl Stus' life and works study. The problem to retrace Yevgen Sverstiuk's receptive dynamics in the aspect of determination the different interpretation prospects offered by life and work of Vasyl Stus, was set in the article. The utmost importance is attached to the criteria of transcendental apperception, an author's and a reader's perception mode horizons coincidence that would promote taking into account the range of a writer's artistic consciousness and, in turn, the most complete realization of all the text possibilities.

Ye. Sverstiuk comprehends V. Stus' personality in concepts "higher level of dedication", "mystic", "marked with a sign", "idealist", and also accents the determination "the other", "the other system feeds his poetry". Mystic foreshortening, dedication foreshortening opens that distinction of V. Stus' work, which represents the most authentic immanent. Ye. Sverstiuk articulates the terms of V. Stus' poetry perception, which is inseparable from the way of his life and thinking, in categories, adequate to essence and scale of the phenomenon going out outside a linear world view and dialectical doctrines.

Using the example of work "this play began long ago" it is demonstrated how ideological-aesthetic parameters of poetry change, if, except principles of historical method and determinism, one could apply archetype-phenomenological methodologies, in which direction Ye. Sverstiuk directs Vasyl Stus' life and works study.

Ye. Sverstiuk's position is orientated on the facts how to protect V. Stus' creative work against profanation and narrow-mindedness of interpretations and determinations.

Key words: reception, text life, communication format, intentionality, variability.

Стаття надійшла до редакції 27.02.2016 р.